

# **ĐÔI ĐIỀU TRAO ĐỔI VỀ VIỆC KẾT HỢP PHƯƠNG PHÁP ĐỊNH TÍNH VÀ ĐỊNH LƯỢNG TRONG NGHIÊN CỨU XÃ HỘI HỌC Ở NƯỚC TA HIỆN NAY**

TS NGUYỄN HỮU MINH

*Viện Xã hội học*

Bài viết này không phải là một kết quả nghiên cứu xã hội học có tính đại diện quốc gia (mà cụm từ "nước ta" có thể gợi ra đối với một số người). Tôi chỉ nêu lên một số suy nghĩ về thực tế áp dụng phương pháp định tính và định lượng trong một số nghiên cứu xã hội học hiện nay để chúng ta cùng trao đổi. Những suy nghĩ này hình thành từ kinh nghiệm thực tế của tác giả trong công tác đào tạo, nghiên cứu, tham gia các hội thảo của ngành cũng như ở một số ngành khác.

Phương pháp định tính và định lượng là phương pháp rất cơ bản trong nghiên cứu xã hội học. Điều mà người ta thường phân biệt là phương pháp định lượng gắn liền với các phương pháp thu thập thông tin bằng bảng hỏi có cấu trúc chặt chẽ và điều tra chọn mẫu ở quy mô tương đối lớn. Trong khi đó phương pháp định tính lại nhấn mạnh đến cố gắng của nhiều nhà nghiên cứu đi sâu vào cuộc sống của những người được nghiên cứu thông qua các kỹ thuật thu thập thông tin bằng phỏng vấn sâu, thảo luận nhóm hay quan sát. Trong bài viết này tôi không có ý định trình bày định nghĩa hay phân tích

trở lại những ưu và nhược điểm của mỗi loại phương pháp vì điều này đã được tất cả những người làm công tác nghiên cứu xã hội học làm quen. Điều tôi muốn nêu lên để hội thảo quan tâm đó là một số biểu hiện bất cập hiện nay liên quan đến việc sử dụng các phương pháp này trong nghiên cứu xã hội học hay những nghiên cứu về xã hội nói chung, phân tích một số yếu tố gây ra sự bất cập đó, trên cơ sở đó góp phần thúc đẩy sự kết hợp tốt hơn giữa các kỹ thuật nghiên cứu định tính và định lượng trong thực tế.

1. Định tính và định lượng: Kết hợp hay loại trừ nhau ?  
Dường như câu trả lời của tất cả chúng ta ở đây là: phải kết hợp các phương pháp định tính và định lượng. Thế mạnh quan trọng nhất của phân tích định tính là tính chất toàn diện và chi tiết của thông tin. Thông tin định tính có thể cho ta thấy đầy đủ bối cảnh thực tế mà trong đó một sự kiện xảy ra, thậm chí có thể gọi ra các tác động nhân quả. Đây là điểm yếu của thông tin định lượng. Trong khi đó, thế mạnh của thông tin định lượng lại nằm ở tính đại diện thống kê của nó, ở khả năng so sánh theo thời gian, không gian và tổng quát hoá của nó và đây cũng là điểm yếu của thông tin định tính. Về cơ bản, nếu được áp dụng đúng các kết quả phân tích định tính và định lượng sẽ bổ sung cho nhau để chỉ ra rõ hơn bản chất một hiện tượng xã hội nào đó chứ không dễ dẫn đến những đánh giá trái ngược nhau. Vì thế việc kết hợp thông tin định tính và định lượng sẽ giúp chúng ta có được hiểu biết toàn diện hơn.

Tuy nhiên, trong thực tế, việc kết hợp giữa phương pháp định tính và định lượng không phải lúc nào cũng thực hiện được. Nguyên nhân của tình trạng này là do nhận thức và hiểu biết khác nhau của các nhà nghiên cứu về hai loại phương pháp này. Cũng có thể điều đó còn do nguyên nhân

năng lực của nhà nghiên cứu chỉ biết sử dụng một trong hai phương pháp, thậm chí sử dụng không chắc chắn một trong hai phương pháp đã biết. Chính vì vậy mà dẫn tới thái độ cực đoan là: một số người phủ nhận các phương pháp phân tích định lượng và cho rằng việc phân tích định lượng chỉ đưa lại kết quả bề ngoài, không đi sâu vào được bản chất của hiện tượng. Một số người khác thì lại nhấn mạnh đến tính chất thiếu tính đại diện của phương pháp định tính, từ đó loại phương pháp định tính ra khỏi các nghiên cứu xã hội học. Có trường hợp nhà nghiên cứu mong muốn sử dụng cả hai phương pháp định tính và định lượng nhưng lại lúng túng trong quy trình kết hợp hoặc trong khi phân tích lại tách rời một cách máy móc kết quả thu được giữa hai phương pháp này. Chẳng hạn khi thu được những kết quả mâu thuẫn giữa phân tích định lượng và một số phỏng vấn sâu hay quan sát nào đó, có nhà nghiên cứu đã khẳng định rằng do nghiên cứu định lượng không chính xác, nên phải thay thế bằng phân tích định tính.

2. Việc các nhà nghiên cứu không có được kết quả mong muốn khi áp dụng phương pháp định lượng và định tính hoàn toàn không phải do lỗi của chính các phương pháp đó. Một trong những nguyên nhân chủ yếu đưa đến sự không thành công đó và góp phần hình thành thái độ cực đoan của một số nhà nghiên cứu trong việc áp dụng phương pháp định tính hay định lượng là do hiểu và thực hiện không đúng các phương pháp này. Có thể nêu lên một số biểu hiện về những vấn đề đó trong thực tế hiện nay như sau:

Đối với phân tích định lượng:

a. Không áp dụng đúng các kỹ thuật cần thiết trong xây dựng bảng câu hỏi, đặc biệt nếu thiếu khung lý thuyết (hay

lược đồ nghiên cứu) làm cơ sở xây dựng nên bảng hỏi. Sau đó là thiếu những kỹ thuật khác. Chính vì vậy những thông tin thu được từ các bảng câu hỏi này không phản ánh chính xác nội dung thông tin cần thu thập, dẫn đến những kết quả mâu thuẫn với cách thức thu thập thông tin bằng các phương pháp định tính.

b. Đọc số liệu không chính xác. Đối với không ít sinh viên xã hội học và những người làm công tác nghiên cứu xã hội (đặc biệt là những người không phải chuyên ngành xã hội học) việc hiểu đúng các số liệu ở bảng tương quan hai chiều đã là khó khăn, chưa nói tới những phân tích đối với mô hình đa biến. Chính vì vậy, trong một số trường hợp sự phân tích số liệu không chính xác đã dẫn nhà nghiên cứu đến chỗ nghi ngờ tính chính xác của phương pháp định lượng nói chung.

c. Đưa ra những nhận định khái quát một cách quá mức dựa trên việc áp dụng mẫu không đáng tin cậy. Điều này tạo cơ sở cho những nhà nghiên cứu ủng hộ phương pháp định tính có thêm cơ hội để quy kết đó là do phương pháp định lượng có hiệu quả.

d. Việc áp dụng các kỹ thuật phân tích định lượng cao cấp còn dè dặt, chưa thấy rõ vai trò của các kỹ thuật phân tích định lượng trong việc giải thích các hiện tượng xã hội. Cho đến nay, chỉ mới có rất ít những nghiên cứu xã hội học ở nước ta sử dụng các kỹ thuật thống kê cao cấp để phân tích. Chính vì vậy rất nhiều khả năng giải thích hiện tượng xã hội đã bị bỏ qua, đặc biệt là giải thích sự biến đổi và các mối quan hệ giữa biến số độc lập và biến số phụ thuộc.

e. Việc áp dụng các kỹ thuật phân tích định lượng cao cấp (phân tích các mô hình hồi quy đa biến và các kỹ thuật khác) chưa chú ý đầy đủ các ràng buộc của mô hình, dẫn đến sự lý

giải chưa có sức thuyết phục. Điều này có thể làm cho những người ủng hộ việc áp dụng phương pháp định tính củng cố thêm quan điểm của mình.

Đối với phân tích định tính, việc áp dụng cũng còn nhiều bất cập. Có thể nêu ra một số điểm chủ yếu sau đây:

a. Xu hướng khái quát hoá quá mức những kết quả rút ra được từ các phân tích xã hội học về một số lượng nhỏ các trường hợp cụ thể. Điều này là do nhà nghiên cứu không lưu ý đến tính chất không đại diện trong nghiên cứu định tính. Do mẫu không đại diện, cho nên trong thực tế có thể gặp ý kiến phát biểu thế này và cũng có thể gặp ý kiến phát biểu thế khác. Từ đó sẽ dẫn tới điểm tiếp theo dưới đây.

b. Xu hướng trích dẫn ý kiến có tính chất minh hoạ cho những luận điểm mà cá nhân nhà nghiên cứu ủng hộ mà bỏ qua những ý kiến khác. Các thông tin định tính thường được lựa chọn một cách tùy tiện để phân tích theo hướng có lợi cho giả thuyết đã nêu ra.

3. Nguyên nhân cơ bản của sự áp dụng không chính xác các phương pháp định tính và định lượng cũng như kết hợp giữa chúng là do công tác đào tạo chưa chú ý đúng mức đến việc luyện tập kỹ năng thực hành về phương pháp. Nguyên nhân sâu sa hơn còn có lẽ là do bản thân một số giáo viên cũng không nắm vững phương pháp này. Tức là giáo viên thiếu trình độ cơ bản. Mặc dù chưa có điều kiện phân tích một cách có hệ thống chương trình giảng dạy hệ đại học cũng như cao học ở các cơ sở đào tạo, thông qua tiếp xúc với học viên tôi thấy rất rõ sự thiếu hụt về kỹ năng này ở những người học.

Chúng ta cũng chưa quan tâm phổ biến trao đổi kinh

nghiệm về việc sử dụng các phương pháp phân tích xã hội học một cách rộng rãi trên các ấn phẩm trong điều kiện có sự phát triển quá nhanh trong thời gian gần đây về việc áp dụng các phương pháp xã hội học vào việc nghiên cứu thực tiễn xã hội do các cơ quan cá nhân không phải chuyên ngành xã hội học tiến hành (mặc dù đây thực sự là một điều đáng mừng). Sự khắc phục những yếu tố nêu trên sẽ là cơ sở tốt để nâng cao hơn nữa chất lượng vận dụng các phương pháp định lượng và định tính trong thực tế.

4. Một khó khăn khác đối với một số nhà nghiên cứu khi kết hợp hai phương pháp định lượng và định tính trong công tác thực tiễn là sự lúng túng trong quy trình kết hợp của chúng. Theo tôi, có thể khắc phục điều này bằng việc áp dụng quy trình kết hợp phân tích định tính và định lượng như sau: trước hết thu thập thông tin định tính để hiểu biết đầy đủ bối cảnh thực tế của đối tượng nghiên cứu và phát hiện ra các mối quan hệ nhân quả có thể giữa đối tượng nghiên cứu và các nhân tố tác động. Trên cơ sở đó, tiến hành thu thập thông tin định lượng cần thiết nhằm xác định mức độ phổ biến của thực trạng cũng như mức độ chặt chẽ của các mối quan hệ nhân quả. Những phân tích định tính bổ sung sẽ được tiến hành sau đó nhằm cung cấp những lý giải cho những vấn đề còn chưa rõ.

Tiếc rằng có thể do nguyên nhân năng lực của nhà nghiên cứu chỉ biết sử dụng một trong hai phương pháp như đã nêu ở trên đã dẫn tới khả năng kém thực thi việc kết hợp hai phương pháp này. Một trong những công trình nghiên cứu kết hợp tốt cả hai phương pháp định tính và định lượng ở nước ta thời gian gần đây là cuốn sách "Tấn công nghèo đói" mà chúng ta cần học tập. Những phân tích nêu ra trong tài liệu đó ở một mức độ nào đó có thể là bài học bổ ích về phương

pháp nghiên cứu cho nhiều nhà nghiên cứu xã hội học ở Việt Nam hiện nay.

Trên đây chỉ là một số suy nghĩ bước đầu về sự kết hợp hai phương pháp định tính và định lượng trong nghiên cứu xã hội học hiện nay. Bằng việc kết hợp và phát huy thế mạnh của mỗi phương pháp, hy vọng rằng những nghiên cứu xã hội học ở nước ta sẽ ngày càng cung cấp được những giải thích hoàn chỉnh hơn về những hiện tượng và vấn đề xã hội cấp bách đang đặt ra.